

KAROLINA GOLEMO  
AGNIESZKA MAŁEK

## Wprowadzenie

### Włoska mozaika kulturowa

Problematyka różnorodności kulturowej w zmieniających się i coraz bardziej złożonych społeczeństwach europejskich jest dzisiaj jedną z najbardziej interesujących kwestii, które są podejmowane przez kulturoznawców, socjologów czy politologów w ich rozważaniach. Postępująca hybrydyzacja współczesnej Europy wiąże się z rosnącą mobilnością jednostek, a zwłaszcza z coraz intensywniejszymi procesami migracyjnymi i uchodźczymi. Mnogość i krzyżowanie się kulturowych przepływów sprawia, że granice pomiędzy różnymi zbiorowościami stają się obecnie coraz bardziej płynne. Wielokulturowość ma jednak źródło również w uwarunkowaniach historyczno-geograficznych poszczególnych obszarów zamieszkiwanych przez społeczności o różnym pochodzeniu etnicznym i narodowym. Współczesne Włochy to przykład państwa, w którym zróżnicowanie – etniczne, narodowościowe, językowe, religijne – przybiera odmienne formy i przejawia się na wielu różnych poziomach. Ugruntowane przez wieki rozczłonkowanie Półwyspu Apenińskiego, silne regionalizmy oraz tendencje autonomiczne (a w przeszłości także separatystyczne)<sup>1</sup> regionów przygranicznych

---

<sup>1</sup> Wśród badaczy nie ma pełnej zgody co do tego, czym są ruchy autonomiczne i separatystyczne (a także irredentystyczne, secesjonistyczne czy regionalistyczne), por. E. Michna, *W poszukiwaniu śląskiego separatyzmu*, [w:] *Europejskie i polskie doświadczenia z etnicznością i migracjami w XXI wieku*, red. A. Adamczyk, A. Sakson, C. Trościak, Wydawnictwo Naukowe WNPiD UAM, Poznań 2018, *Mniejszości. Migracje. Wielokulturowość*, t. 4. Na potrzeby niniejszej pracy przyjmujemy rozróżnienie zaproponowane przez Fiorenzo Toso, który ruchy dążące do uzyskania pewnej niezależności w zakresie stanowienia i wykonywania prawa w ramach istniejącego organizmu politycznego określa mianem autonomicznych. Ruchy separatystyczne (i irredentystyczne) utożsamia zaś ze skrajną postacią tendencji autonomicznych, dążeniem do utworzenia (lub odtworzenia) niezależnego państwa, w którym dotychczasowa mniejszość uzyskalaby status większości etniczno-językowej (F. Toso, *Le minoranze linguistiche in Italia*, il Mulino, Bologna 2008, s. 29, *Universale paperbacks Il mulino*, t. 551).

i wyspiarskich współgrają z nowymi rodzajami wielokulturowości i międzykulturowości, powodowanymi przez liczne społeczności imigranckie. Nie bez powodu jeden z włoskich dziennikarzy, Stefano Liberti, nazwał swój kraj *Lo Stivale meticcio* (dosł. „But mieszaniec”)<sup>2</sup>.

Przez stulecia Półwysep Apeniński był podzielony na wiele jednostek: tworzyły go królestwa, księstwa, republiki. Poszczególne terytoria pozostawały kolejno w strefie wpływów czołowych europejskich mocarstw: Hiszpanii, Francji, Austrii. Włoskie Południe utrzymywało kontakty również ze światem arabskim, bizantyjskim czy normańskim. Splot różnych międzykulturowych doświadczeń zaowocował powstaniem tej mozaikowej, wieloskładnikowej struktury, którą są dzisiejsze Włochy. W ostatnich latach coraz większego znaczenia w tej układance nabierają procesy migracyjne. Pojawienie się przybyszów z różnych stron świata i stopień ich integracji z włoskim społeczeństwem wyznaczają dzisiaj nowy wymiar różnorodności kulturowej, a także rodzą nowe wyzwania. Imigranci zmieniają włoską rzeczywistość, co nie zawsze znajduje uznanie i zrozumienie wśród włoskich obywateli. Kulturowy wielogłos będący skutkiem procesów migracyjnych to z jednej strony nowa sytuacja, z którą trzeba się zmierzyć, a z drugiej – w pewnym sensie wariant sytuacji, której Włosi doświadczali już w przeszłości. Obecność na terenie Italii różnych mniejszości etniczno-językowych, odrębnych grup kulturowych zamieszkujących poszczególne włoskie regiony, zwłaszcza tych o statusie specjalnym, urzędowa dwu- lub trójjęzyczność na niektórych terytoriach – to zjawiska od stuleci cechujące włoską rzeczywistość społeczną. Od wieków współistniały obok siebie różne modele „włoskości”, współczesna włoska tożsamość pozostaje wciąż trudna do zdefiniowania.

Już od czasów włoskiego zjednoczenia (Risorgimento) funkcjonowało – we Włoszech i poza ich granicami – silne przekonanie o podziale na „dwie Italie”, północną i południową. Ten popularny schemat, choć po części znajdował uzasadnienie w rozbieżnościach między dwiema częściami Półwyspu, przesłaniał wiele innych, nakładających się na siebie podziałów. Przyglądając się współcześnie tej mozaice kulturowej (etnicznej, językowej, mentalnościowej), jaką współtworzą tak odmienne od siebie regiony Półwyspu Apenińskiego, coraz trudniej zgodzić się z tego rodzaju upraszczającą dychotomią. Włosi od wieków dzielili się przecież na wiele grup, dla których punktem odniesienia były odmienna historia oraz lokalne tradycje i zwyczaje obecne w życiu codziennym mieszkańców różnych regionów. Bogactwo językowo-dialektalne i wielość wariantów włoskie-

---

<sup>2</sup> T. Barrucci, S. Liberti, *Lo stivale meticcio. L'immigrazione in Italia oggi*, Carocci, Roma 2004, Quality Paperbacks.

go także dzisiaj powodują, że osoby pochodzące z różnych części kraju mogą mieć trudności z komunikacją, o ile nie zdecydują się na użycie standardowego *italiano*. To wielowiekowe obcowanie z odmiennością i przyzwyczajenie do kulturowej różnorodności może, choć nie musi, być czynnikiem ułatwiającym Włochom akceptację przybyszów z innych części Europy i świata oraz integrowanie się z nimi. Nie oznacza to jednak, że nie pojawiają się konflikty, napięcia, próby chronienia własnej tożsamości. Poszerzanie definicji „włoskości” o elementy innych kultur, które przynoszą osiadający we Włoszech migranci, nie przychodzi z łatwością, ale jak każdy proces wymaga czasu i wzajemnego poznania. Obecni imigranci bywają postrzegani jako „Inni”, tak samo jak w przeszłości wewnętrzni imigranci ciągnący z Południa Italii ku bogatszej Północy w poszukiwaniu pracy i z nadzieją na lepsze życie.

Podobnie jak inne społeczeństwa, Włosi doświadczają skutków globalizacji. Z jednej strony przynosi ona mieszanie i przenikanie się kultur w wyniku ruchów migracyjnych (ale też innego rodzaju mobilności – turystycznej czy biznesowej), z drugiej – wyzwała dążenia do ochrony partykularnych narodowych interesów i wartości uznawanych za tradycyjne<sup>3</sup>. Przekonanie, że znaczenie zróżnicowania etnicznego i narodowego będzie traciło na sile wobec procesów integracyjnych w Europie, słabnie. Wydaje się raczej, że procesy te będą współistnieć, czego dowodami są zauważalne w ostatnich dekadach ożywienie etniczne i aktywność społeczności mniejszościowych<sup>4</sup>.

Kulturowe bogactwo Włoch starałyśmy się już wcześniej pokazać w wydanej w 2013 roku publikacji zatytułowanej *Włochy wielokulturowe. Regionalizmy, mniejszości, migracje*<sup>5</sup>. Mimo naszych starań, by ukazać mozaikowość włoskiej kultury w sposób możliwie syntetyczny i wyczerpujący, celowo zrezygnowałyśmy wówczas z niektórych wątków; poruszenie ich przy tak obszernej problematyce nie było możliwe. Ograniczyłyśmy wtedy naszą analizę do części regionów autonomicznych i wybranych zagadnień migracyjnych. Niniejsza publikacja jest kontynuacją i rozwinięciem podjętej kilka lat temu tematyki. Poświęcamy w niej miejsce m.in. dwóm regionom wyspiarskim o specjalnym statusie, Sycylii

---

<sup>3</sup> O tej dynamice, związanej z postępującymi procesami globalizacji, pisze T. Paleczny, *Relacje międzykulturowe w dobie kryzysu ideologii i polityki wielokulturowości*, Księgarnia Akademicka, Kraków 2017, s. 11, *Societas*, t. 102.

<sup>4</sup> E. Michna, *Kwestie etniczno-narodowościowe na pograniczu Słowiańszczyzny Wschodniej i Zachodniej. Ruch Rusiński na Słowacji, Ukrainie i w Polsce*, Polska Akademia Umiejętności, Kraków 2004, *Prace Komisji Wschodnioeuropejskiej*, t. 8.

<sup>5</sup> *Włochy wielokulturowe. Regionalizmy, mniejszości, migracje*, red. K. Golemo, Księgarnia Akademicka, Kraków 2013, *Societas*, t. 72.

i Sardynii, których nie uwzględniliśmy w poprzedniej książce. Opisujemy system ochrony mniejszości językowych oraz inicjatywy grup walczących o uznanie. Poruszamy także wybrane kwestie związane z włoskim kolonializmem i kulturowym wymiarem postkolonialnych relacji współczesnych Włoch i Afryki. Przedstawiamy również procesy migracyjne, ze szczególnym uwzględnieniem najnowszych trendów. Od wydania pierwszej publikacji zaszły zmiany w krajo-brazie etnicznym i migracyjnym Włoch, dlatego uznaliśmy, że problematyka ta wymaga aktualizacji i pogłębienia. Nieuniknione są przy tym pewne powtórzenia, chociaż dołożyliśmy wszelkich starań, aby było ich jak najmniej. Oczywiście publikacja ta wciąż nie wyczerpuje złożonej problematyki wiążącej się z różnymi wymiarami włoskiej wielokulturowości<sup>6</sup>, jest jedynie kolejnym przybliżeniem tego zjawiska i kolejną próbą jego interpretacji. Należy przy tym wyjaśnić, że termin „wielokulturowość” stosujemy w niniejszej pracy przede wszystkim w ujęciu deskryptywnym, dla określenia struktury etnicznej i narodowej społeczeństwa włoskiego oraz złożoności językowej. Dotyczy on więc faktycznie istniejącej wielości kultur, „współwystępowania na tej samej przestrzeni (albo w bezpośrednim sąsiedztwie bez wyraźnego rozgraniczenia [...]) dwóch lub więcej grup społecznych o odmiennych kulturowo cechach dystynktywnych [...]”<sup>7</sup>, a nie ideologii czy praktyki politycznej<sup>8</sup>.

Wśród prac polskich badaczy i badaczek specjalizujących się w problematyce Włoch dominują opracowania dotyczące dziejów kraju (Józef Andrzej Gierowski, Tomasz Wituch, Mieczysław Żywczyński), historii idei i myśli politycznej (Marek Bankowicz, Jacek Bartyzel, Wiesław Kozub-Ciembroniewicz, Joanna Sondel-Cedarmas), systemu politycznego, administracji oraz zagadnień federalizmu (Stefan Bielański, Izolda Bokszczanin, Zbigniew Machelski, Witold Misiuda-Rewera, Dorota Struska, Zbigniew Witkowski, Janina Zakrzewska). Liczne są również prace z zakresu translatoryki oraz sytuujące się w obszarze badań literaturoznawczo-filologicznych i filmoznawczych czy teatrologicznych<sup>9</sup>. W osobny

---

<sup>6</sup> Spośród pominiętych zagadnień na rozwinięcie zasługiwałaby m.in. kwestia unormowań w stosunku do historycznych mniejszości językowych żyjących poza regionami specjalnymi. Celowo rezygnujemy z zagadnień związanych z procesami uchodźczymi oraz dyskursem medialnym i politycznym sporem, który istnieje w związku z tym w Italii. Wymaga on bowiem kompleksowego ujęcia i przedstawienia w kontekście polityki azylowej Unii Europejskiej oraz decyzji i działań innych państw członkowskich.

<sup>7</sup> M. Gołka, *Socjologia kultury*, Scholar, Warszawa 2007, s. 226, *Wykłady z Socjologii*, t. 5.

<sup>8</sup> A. Porębski, *Wielokulturowość Szwajcarii na rozdrożu*, wyd. 2 poszerz., Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2010, s. 186-188, *Varia Culturalia*.

<sup>9</sup> Pośród wielu prac badawczych należy wskazać przede wszystkim na dorobek Joanny Ugniewskiej, Hanny Kralowej, Olgi Płaszczewskiej, Hanny Serkowskiej, Anny Tylusińskiej-Kowal-

nurt badawczy wpisują się też opracowania dotyczące różnie ujmowanych kontaktów i powinowactw polsko-włoskich (Mieczysław Brahmer, Ligia Henczel-Wróblewska, Diana Kozińska-Donderi).

Niewiele jest jednak na polskim rynku wydawniczym opracowań, które ukazywałyby problem różnorodności kulturowej Włoch z podwójnej perspektywy: historycznych mniejszości etniczno-językowych oraz metyzacji wynikającej ze współczesnych procesów migracyjnych<sup>10</sup>. Problematyka kolonializmu przedstawiana jest głównie z historycznego czy politologicznego punktu widzenia, mniej jest natomiast analiz dotyczących postkolonialnych powiązań kulturowych (widocznych choćby w twórczości artystycznej – zarówno Włochów, jak i imigrantów pochodzących z byłych włoskich kolonii). Naszym zamierzeniem było przynajmniej częściowo wypełnić tę lukę, łącząc perspektywę kulturoznawczą, socjologiczną i politologiczną. Mamy nadzieję, że dzięki temu udało się nam przedstawić główne procesy i zjawiska zachodzące w wielokulturowej, naznaczonej silnymi ruchami migracyjnymi Italii.

Książka jest podzielona na trzy części. W pierwszej zarysowujemy ogólny kontekst włoskiej różnorodności kulturowej, pokazując ją zarówno w perspektywie historycznej, jak i współcześnie. Rozdział pierwszy dotyczy różnych sposobów postrzegania „włoskości” i wyzwań związanych z procesem kształtowania się włoskiej wspólnoty narodowej. Jest w nim mowa o konsekwencjach włoskiego zjednoczenia i reakcjach ludności sprzeciwiającej się arbitralnej unifikacji. Pojawia się też kwestia tradycyjnego podziału na „dwie Italie” – północną i południową, a także jego znaczenia dla formowania się włoskiej tożsamości. Rozdział ten zamyka charakterystyka wybranych zagadnień związanych z dążeniami separatystycznymi we Włoszech. Rozdział drugi został poświęcony włoskiemu różnicowaniu regionalnemu i podziałom etniczno-językowym od czasów powstania Republiki Włoskiej po czasy współczesne oraz analizie unormowań prawnych dotyczących ochrony mniejszości. Omówiono w nim również wątek dotyczący sporów wokół przyznania społeczności romskiej oficjalnego statusu historycznej mniejszości językowej.

---

skiej czy Krzysztofa Żaboklickiego. Na pograniczu kulturoznawstwa i studiów nad filmem oraz teatrem włoskim lokują się prace Tadeusza Miczki czy Ewy Bal. Wskazanie na wszystkie dokonania w tym jakże rozległym obszarze jest tutaj niemożliwe.

<sup>10</sup> W tym miejscu trzeba wymienić prace Witolda Misiudy-Rewery, znawcy problematyki mniejszości w kontekście autonomii regionów: W. Misiuda-Rewera, *Języki mniejszości i migracje w pejzażu kulturowym Włoch*, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 2015 i idem, *Historyczne mniejszości językowe we włoskich regionach o statutach specjalnych. Rozważania o pojęciu autonomii i gwarancjach ochrony prawnej*, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 2017.

Pięć kolejnych rozdziałów, składających się na drugą część książki, dotyczy włoskich pograniczy kulturowych, czyli regionów o statusie specjalnym. Specyfika trzech z nich – Trydentu-Górnej Adygi, Doliny Aosty oraz Friuli-Wenecji Julijskiej – polega na ich położeniu na granicy państw sąsiadujących z Włochami. Dwa pozostałe – Sycylia i Sardynia – mają zagwarantowaną szczególną autonomię z uwagi na wyspiarskość. Zaprezentowane zostały zarówno losy historyczne każdego z tych obszarów, jak i ich współczesna sytuacja, ze szczególnym naciskiem na rozkład etniczny zamieszkujących je zbiorowości, politykę językową, złożone tożsamości mieszkańców regionu, a także dynamikę relacji społeczności lokalnych.

Ostatnia część książki odnosi się do innego wymiaru różnorodności kulturowej – związanego ze zjawiskiem imigracji. Rozdział pierwszy prezentuje dynamikę procesów imigracyjnych, wzory osiedlania się imigrantów, uczestnictwo w rynku pracy, wyzwania polityki migracyjnej, w tym kontrowersje związane z prawem do obywatelstwa drugiego pokolenia imigrantów. Rozdział ten został pomyślany jako syntetyczny szkic na temat głównych trendów migracyjnych we Włoszech. Drugi rozdział dotyczy szczególnego aspektu włoskiej wielokulturowości, jakim jest coraz bardziej widoczna w przestrzeni publicznej obecność drugiego pokolenia imigrantów; została ona ukazana na przykładzie działalności społecznej i twórczości artystycznej młodych Włochów pochodzenia somalijskiego na podstawie istniejących już analiz oraz badań własnych. W rozdziale tym poruszono również tematykę postkolonialnych relacji Włoch i Afryki.

Mamy nadzieję, że książka okaże się przydatna nie tylko dla naukowców i badaczy, lecz także dla studentów kierunków społecznych i humanistycznych oraz dla wszystkich osób zainteresowanych społeczeństwem i kulturą Włoch w ich rozmaitych – mniej lub bardziej oczywistych – odsłonach.

Nasz projekt nie miałby szans powodzenia bez zaangażowania różnych osób i instytucji. Słowa podziękowania kierujemy przede wszystkim do recenzenta tej pracy, prof. dr. hab. Tadeusza Palecznego, za wartościowe komentarze i cenne sugestie. Dziękujemy ponadto władzom Wydziału Studiów Międzynarodowych i Politycznych oraz Instytutu Amerykanistyki i Studiów Polonijnych Uniwersytetu Jagiellońskiego za wsparcie finansowe, które umożliwiło wydanie monografii.

Karolina Golemo i Agnieszka Małek